

zapomnieć o niekorzystnych warunkach pogodowych, jakie wystąpiły w 1980 r.¹⁴

W minionym czterdziestoleciu nastąpił w rolnictwie Ziemi Zachodnich niewątpliwy postęp. Objął on zarówno produkcję roślinną, jak i zwierzęcą. Jednocześnie zaznaczył się wzrost roli obszarów nadodrzańskich i nadbałtyckich w rolnictwie naszego kraju. Skalę postępu determinowały wszakże błędy, jakie popełniono w polityce ekonomicznej, zwłaszcza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Sytuacja polskiego rolnictwa, w tym także rolnictwa Ziemi Zachodnich, kształtuje się obecnie bardzo niekorzystnie. Jej przewyciężenie wymaga w szczególności:

- 1) kontynuacji podjętej na początku lat osiemdziesiątych (co prawda jeszcze niezbyt śmiało) reorientacji przemysłu na produkcję dla rolnictwa i gospodarki żywnościowej,
- 2) szybkiej realizacji reformy gospodarczej,
- 3) konsekwentnego przestrzegania w polityce rolnej zasady równouprawnienia poszczególnych sektorów,
- 4) doskonalenia kultury agrarnej.

PIOTR KALKA

PRZEMIANY WIEZI SPOŁECZNEJ NA WARMII I MAZURACH

Zachodzące na Warmii i Mazurach procesy społeczne charakteryzują się niespotykaną na innych terenach Ziemi Odzyskanych intensywnością i złożonością. Jest to rezultat — z jednej strony — niezwykle skomplikowanej sytuacji politycznej, gospodarczej i demograficznej, w jakiej przyszło Polsce przejmować te ziemie po zakończeniu II wojny światowej, z drugiej zaś — zderzenia kultur wynikającego z faktu zetknięcia się tu wielu grup ludności o różnym pochodzeniu regionalnym, o odmiennym bagażu kulturowym i cywilizacyjnym, zróżnicowanym stopniu świadomości narodowej, różnorodnym wyznaniu, motywie przybycia na te obszary.

Istotnym elementem procesu powstawania nowego społeczeństwa Warmii i Mazur jest sposób kształtowania się więzi społecznych wśród różnych grup ludności stanowiących w pierwszym okresie po 1945 r. bardzo płynną mozaikę ludnościową. Przez pojęcie „więzi społecznej” rozumiemy z reguły zorganizowany system stosunków, instytucji, środków kontroli społecznej, skupiający jednostki, podgrupy i inne elementy składowe zbiorowości w całość zdolną do trwania i rozwoju¹. Mówiąc wszakże

¹⁴ Omawiając przyczyny kryzysu w rolnictwie oparłem się na rozważaniach zawartych w I rozdziale książki *Rolnictwo i polityka rolna lat siedemdziesiątych...*

¹⁵ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1970, s. 23.

o tworzeniu się więzi społecznych na Ziemiach Odzyskanych mamy na myśli głównie powstawanie tam nowego społeczeństwa, tworzenie się zorganizowanego i uporządkowanego systemu stosunków społecznych przejawiające się m. in. w wyrównywaniu wzorów kulturowych i we wzajemnym współżyciu różnych regionalnych grup ludności zamieszkujących określoną wieś lub miasto². Trudności w zawiązywaniu się nowych więzi społecznych oraz istniejące przez długi czas antagonizmy i konflikty międzygrupowe ujemnie wpływały na proces stabilizacji i integracji społecznej na Warmii i Mazurach. Proces narastania czy też zanikania tam pewnych form więzi społecznych można podzielić — z obecnej perspektywy — na dwa główne okresy. Pierwszy charakteryzuje się przewagą starych więzi wewnątrzgrupowych nad nowymi więziami lokalnymi i przypada na czas od 1945 r. do połowy lat sześćdziesiątych. Specyfika okresu drugiego, trwającego właściwie nadal, przejawia się w stopniowej dominacji nowych więzi społecznych nad dotychczasowymi powiązaniem wewnątrz grup regionalnych. W tym dychotomicznym podziale wyodrębnić można także szereg podokresów (np. lata 1945 - 1947, 1948 - 1955, 1956 - 1958 czy też lata 1976 - 1980) lub też dat granicznych, takich jak 1970 r. (podpisanie układów o normalizacji stosunków pomiędzy Polską a RFN) czy też 1981 r.³

O specyfice i złożoności tej problematyki na Warmii i Mazurach w porównaniu z innymi obszarami Ziemi Odzyskanych⁴ świadczyć może

² Por. S. Ossowski, *Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*. „Przegląd Socjologiczny” 1947, t. IX, z. 1-4; I. Klapkowski, *Tworzenie się więzi społecznej na Ziemiach Odzyskanych*. IV Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, z. II, Kraków 1947; S. Nowakowski, *Więź społeczna na Ziemiach Zachodnich*. „Kultura i Społeczeństwo” 1960, nr 3; L. M. Szwegrub, *Kształtowanie się nowej więzi społecznej na Warmii i Mazurach*. „Archipeląg” (dodatek do „Głosu Olsztyńskiego”) nr 6-8 z lutego 1959 r.; K. Zawistowicz - Adamska, *Przemiany więzi społecznej w społeczności lokalnej*. W: *Roczniki Socjologii Wsi t. IV*, 1966; A. Kwilęcki, *Kształtowanie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich*. „Przegląd Zachodnio-Pomorski” 1965, nr 5.

³ A. Szyfer w pracy pt. *Przemiany społeczno-kulturowe wsi warmińskiej w latach 1945-1970* (Olsztyn 1971), analizując kierunek zachodzących przemian i jakość tworzących się nowych wspólnych już wzorów zachowań wyróżnia trzy podstawowe okresy. Okres pierwszy przypada na lata 1945-1947 i charakteryzuje się głównie brakiem stabilizacji i konfliktami pomiędzy poszczególnymi grupami ludności. Okres drugi — to procesy trwające długo, niekiedy lat dziesięć, gdy do głosu zaczynają dochodzić już procesy integracyjne prowadzące do ujednoczenia wielorakich wzorów w scaleniu się wielogrupowej społeczności wiejskiej. Okres trzeci znamionuje „docierania się” wspólnych wzorów tradycyjnych grup (ss. 80-84).

⁴ Por. A. Kwilęcki, *Ziemie Zachodnie w życiu społeczno-kulturalnym i politycznym Polski Ludowej*. W: *Z pogranicza problematyki narodowej i międzynarodowej. Studia i szkice*. Warszawa 1982; S. Nowakowski, *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*. Poznań 1957; tenże, *Przeobrażenia społeczne wsi opolskiej*. Poznań 1960; K. Kwaśniewski, *Adaptacja i integracja kulturowa ludności Śląska po drugiej wojnie światowej*. Wrocław 1969, tenże, *Polski pa-*

następująca opinia sformułowana w listopadzie 1957 r., a podsumowująca okres powojenny, w rezultacie którego jeszcze na tych terenach:

- „— dość często słyszymy język niemiecki,
- miejscowa ludność masowo zgłasza się na wyjazdy (do RFN — A. S.),
- stwierdzamy brak autorytetu władzy wśród miejscowej ludności,
- stwierdzamy jeszcze istniejące antagonizmy i separatyzm międzygrupowe (przybysze—ludność miejscowa),
- stwierdzamy wreszcie dość powszechnie występujący brak stabilizacji życia, szczególnie we wsiach i małych miastach”⁵.

Powrót Warmii i Mazur do Polski odbywał się w niezwykle trudnych warunkach. Pierwsze lata powojenne charakteryzowały się brakiem bezpieczeństwa, słabością i płynnością nowych polskich władz oraz silnym poczuciem tymczasowości. Żywiłowa fala osadnictwa, niosąca z sobą takie zjawiska negatywne, jak osławiony szaber, w szczególny sposób dotknęła polską ludność rodzimą. Traktowana ona była przez ludność napływową jako ludność niemiecka, ze wszelkimi tej postawy konsekwencjami. Liczne były działające tam bezwzględnie bandy rabunkowe, powszechne były choroby i bieda. Przez długi czas ciążył na stosunkach społecznych na terenie Warmii i Mazur sposób przeprowadzenia repolonizacji polskiej ludności rodzimej, sprawa gospodarstw spornych oraz konflikty na tle wyznaniowym⁶.

Przebieg działań wojennych w Prusach Wschodnich spowodował wytworzenie się na Warmii i Mazurach swoistej próżni demograficznej. We wrześniu 1945 r. przebywało tutaj około 34 tys. ludności rodzimej oraz 131 tys. Niemców. Przesiedleńców z różnych regionów Polski było wówczas 65,4 tys., a repatriantów — 37,7 tys. Na ogólną liczbę 268,1 tys. mieszkańców ówczesnego Okręgu Mazurskiego 137,1 tys. stanowiła ludność polska. Wraz z intensyfikacją procesów osadniczych oraz powrotów Warmiaków i Mazurów na ich gospodarstwa, ludność polska systematycznie wzrastała i w 1950 r. osiągnęła liczbę 689 tys. (gęstość zaludnienia na 1 km² wynosiła wówczas 33 osoby). Równocześnie następował odpływ ludności niemieckiej (w 1946 r. było jej jeszcze 97 tys., a w 1947 —

triotyzm Ślązaków. „Studia Śląskie”, Seria Nowa 1969, t. XV; Z. Dulczewski, Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich. Szkice i materiały z badań socjologicznych w województwie zielonogórskim. Poznań 1961; J. Burszta, Z. Jasiewicz, Zderzenie kultur na Ziemiach Zachodnich i Północnych w świetle materiałów ze wsi koszańskich. „Polska Sztuka Ludowa” 1962, nr 4.

⁵ Ł. M. Szwegrub, *Spoleczność Warmii i Mazur. „Warmia i Mazury” 1957, nr 36.*

⁶ Por. B. Wilamowski, *Studia założenia i początków osadnictwa rolnego na terenie woj. olsztyńskiego w latach 1945-1948. Maszynopis w zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Rolniczo-Technicznej (dalej: ART) w Olsztynie; W. W. Rzesiński, *Proces zasiedlenia województwa olsztyńskiego w latach 1945-1949. W: Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945-1958.* Pod red. B. Gruchmana i J. Ziolkowskiego, Poznań 1960; E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945-1947. Kształtowanie się stosunków politycznych.* Olsztyn 1963.*

11 tys.), co wywierało określony wpływ na stosunki ludnościowe⁷. W 1950 r. po zakończeniu akcji osiedleńczej ludność województwa olsztyńskiego zdominowana była przez trzy główne grupy: przesiedleńców, pochodzących zwłaszcza z północnych powiatów województwa warszawskiego (Kurpie z okolic Przasnysza, Makowa i Kolna), którzy stanowili 24,8% mieszkańców, repatriantów z Wileńszczyzny i Wołynia — 22,6% oraz ludność rodzimą, stanowiącą 18,5% ogółu mieszkańców województwa. Ludność z innych regionów kraju reprezentowana była odsetkiem mniejszym niż 10% i pochodziła z województw białostockiego i lubelskiego (po 9,6%), rzeszowskiego (8%) oraz bydgoskiego i kieleckiego. Ludność ukraińska i lemkońska, która w wyniku Akcji „W” znalazła się w województwie olsztyńskim, liczyła ponad 55 tys. osób⁸.

Zdecydowana większość mieszkańców Warmii i Mazur, należąc do jednej grupy narodowej, różniła się jednak pod wieloma względami: kultury, obyczajowości, tradycji, wyznania, poziomu gospodarki, stosunku do pracy i szeregiem innych cech, jakie wykształciła w sobie w dawnym środowisku. Były to negatywne aspekty nowych więzi wynikające z faktu odrębnych mechanizmów społecznych, które zaistniały w nowym, niestabilizowanym środowisku. Aspekt pozytywny bazował głównie na wielu wspólnych powiązaniach, wykształconych jeszcze przed zetknięciem się poszczególnych grup. Była to przede wszystkim więź narodowa i językowa, a często także wyznaniowa. Tworzenie się nowych międzygrupowych więzi społecznych przebiegało na kilku płaszczyznach, wśród których za najistotniejsze uznać należy: więzi sąsiedzkie, które opierając się na pewnych typach usług, solidarności i pomocy — w określonych sytuacjach integrują jednostkę z lokalną społecznością, więzi rodzinnej wśród przedstawicieli różnych grup, które uprzednio bliżej się nie znały, więzi zawodowe oraz więzi wynikające z codziennego współżycia mieszkańców i organizowania wspólnej egzystencji. Na ich podstawie mogła tworzyć się więź lokalna i regionalna.

Pierwszy okres kształtowania się nowych więzi społecznych na Warmii i Mazurach charakteryzowały przede wszystkim antagonizmy międzygrupowe doprowadzając często nie tylko do czasowego zamknięcia się poszczególnych grup i izolacji od innych, ale także do powstawania nowych uprzedzeń i negatywnych stereotypów⁹. Z uwagi na zróżnicowany skład liczbowy oraz rozmieszczenie terytorialne w obrębie Warmii i Mazur poszczególnych grup regionalnych procesy te przebiegały w sposób niejednorodny i często odmienny. Zależały one od specyficznych cech danej społeczności lokalnej (zasada dominacji, równowagi lub podporządkowania poszczególnych grup) i to zarówno na wsi, jak i w miastach.

⁷ S. Zyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945 - 1950*. Olsztyn 1971, s. 138.

⁸ *Ibidem*, ss. 129 - 130.

⁹ Por. S. Nowakowski, *Więź społeczna...*; J. Burszta, *Kategorie ludności i ich typ kulturowy*. W: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich* (Pod red. W. Markiewicza i P. Rybickiego, Poznań 1967; W. Markiewicz, *Przeobrażenia społeczne Ziemi Zachodnich*. W: *Ziemi Zachodnie w granicach Macierzy. Drogi integracji*. Poznań 1966; L. M. Szwengrub, *Podjęcie badań socjologicznych na Warmii i Mazurach*. „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1.

W wyniku określonej sytuacji społecznej grupa, która w pierwszych latach powojennych znalazła się w nadzwyczaj niekorzystnym położeniu, byli Warmiacy i Mazurzy. W stosunku do ludności napływowej różnili się oni poziomem cywilizacji (sposobem gospodarowania, kulturą rolną, pracowitością, praworządnością, uczciwością itd.), stopniem uświadczenia narodowego i znajomości języka polskiego oraz składem demograficznym. W grupie tej przeważały kobiety, starcy i dzieci, niewielka zaś była liczba mężczyzn, którzy w wyniku wojny znaleźli się poza dotychczasowym miejscem zamieszkania¹⁰. Odmienne kształtowały się przemiany więzi społecznej wśród Mazurów i Warmiaków, jak również w miejscowościach zamieszkałych tylko przez ludność miejscową lub mającą tam zdecydowaną przewagę a inaczej w miejscowościach o większej liczbie osadników i repatriantów. Swoją specyfikę posiadały społeczności ludności rodzimej, głównie warmińskiej, posiadające wyraźnie wykształconą polską świadomość narodową.

W szczególnie złożonej sytuacji znalazła się ludność mazurska, która w wyniku wielowiekowego procesu asymilacji na gruncie niemieczyny posiadała charakterystyczną dla społeczności pogranicza zróżnicowaną świadomość narodową¹¹. Fakt ten w połączeniu z wyznaniem ewangelickim powodował, iż ludność napływowa, a szczególnie kurpiowska, która żywiłowo napłynęła głównie na przygraniczne powiaty mazurskie (Pisz, Giżycko, Szczytno, Nidzica) traktowała Mazurów jako Niemców kompensując sobie na nich krywdy doznane podczas okupacji hitlerowskiej. W wyniku niekonsekwentnej polityki repolonizacyjnej, w tym nieprawidłowości popełnionych podczas tzw. wielkiej weryfikacji z lat 1948 - 1949, w połączeniu z często ostrymi konfliktami na tle gospodarstw spornych i zaboru kościołów ewangelickich przez katolicką w swej masie ludność napływową, wzrastała izolacja i niechęć ludności mazurskiej zarówno do osadników, jak i do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej¹². Tendencje te uległy wzmocnieniu w latach 1950 - 1955, a to głównie z racji prowadzonej wówczas kolektywizacji wsi, represji władz w stosunku do działaczy miejscowych, propagandy wewnętrznej uprawianej przez resztki ludności niemieckiej oraz oddziaływań zewnętrz-

¹⁰ Por. L. M. Szwegrub, *Zagadnienie polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów*, Warszawa 1963. Maszynopis powielany w zbiorach Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu; tejże: *Mormoni w woj. olsztyńskim (badania terenowe)*, „Euhemer” 1962, nr 3; *Religia jako czynnik więzi grupowej. Z badań nad grupą filiponów w woj. olsztyńskim*, W: *Roczniki Socjologii Wsi* 1963, t. VIII; K. Sopuch, *Kształtowanie się świadomości narodowej Mazurów w okresie od 1945 do 1956 roku*, Olsztyn 1958. Maszynopis w zbiorach Ośrodka Badań Naukowych (dalej: OBN) w Olsztynie; M. Leonowicz, *Raport z badań nad świadomością narodową ludności wsi Warmii i Mazur*, Maszynopis w Archiwum Zakładu Badań nad Współczesnością Warmii i Mazur (dalej: ZBNWWiM) OBN w Olsztynie.

¹¹ Por. A. Sakson, *Mazurzy jako społeczność pogranicza*, Olsztyńskie Studia Socjologiczno-Etnograficzne, Olsztyn 1985.

¹² Por. A. Sakson, *Wpływ konfliktów wyznaniowych na kształtowanie się stosunków społecznych na Mazurach*, Olsztyńskie Studia Socjologiczno-Etnograficzne, Olsztyn 1985.

nych. Następstwem tych zjawisk była fala emigracji za Odrę w latach 1956 - 1958 (ogółem w latach 1952 - 1958 wyjechało 32 tys. ludności rodzimej)¹³ oraz dalszy stopniowy proces dezintegracji tej społeczności.

Ludność warmińska (zamieszkująca głównie powiat olsztyński i biskupiecki) nie była w takim stopniu rozproszona jak ludność mazurska. Zwarte skupiska Warmiaków, posiadające głębokie tradycje walki o polskość, z dużymi oporami i sceptycyzmem odnosiły się jednak do zachodzących przemian ustrojowych (w tej grupie następowało zderzenie pielęgnowanego przez lata idealnego obrazu Polski z nową, często brutalną rzeczywistością)¹⁴. Również tę społeczność dotknęły plagi i nieprawidłowości okresu powojennego, czego następstwem było także zamykanie się wewnątrz grupy. Objawy podtrzymywania własnych, odmiennych tradycji kulturowych przez Mazurów i Warmiaków, były częstym przejawem utrzymywania własnej więzi grupowej.

Także grupa ludności napływowej, głównie z regionu białostockiego i warszawskiego, stanowiła społeczność w wysokim stopniu niestabilizowaną. Byli to najczęściej ludzie ubodzy, o niskim standardzie życiowym, niewyrobieni społecznie i politycznie, często przepełnieni fanatyzmem religijnym. To w tej grupie najliczniejsze były przypadki osadnictwa wyłącznie dla szabru oraz częste zmiany przejmowanych gospodarstw, u których podłoża tkwiło pragnienie osadników jak najszybszego społecznego awansu, zajęcia najlepszego miejsca. Prowadziło to do licznych konfliktów i antagonizowało miejscowe społeczności.

Grupą stosunkowo najbardziej ustabilizowaną i zainteresowaną w kształtowaniu się nowych więzi społecznych byli, zwłaszcza w późniejszym okresie, repatrianci z Wileńszczyzny i Wołynia. Początkowo ich odmienne cechy kulturowe powodowały samoizolację, ale później, tj. po zakończeniu drugiej akcji repatriacyjnej z ZSRR z lat 1956 - 1958, społeczność ta stała się elementem bardzo dynamicznym i dążącym do współpracy z innymi grupami regionalnymi, w tym również z ludnością rodzimą¹⁵.

Odrębna narodowość, wyznanie oraz tradycyjna kultura i bardzo niski stopień cywilizacyjny ludności ukraińskiej i łemkowskiej, która pod przymusem znalazła się na terenie Warmii i Mazur (głównie na północy województwa olsztyńskiego), spowodował, iż ludność ta traktowana była jako obca. Przez długi czas izolowała się sama, żyjąc we własnym, zamkniętym kręgu i traktując swą sytuację jako tymczasową. Stan taki pano-

¹³ Por. J. Kmieciak, Badania nad wyjazdami ludności rodzimej z Mazur i Warmii do Niemiec (przeprowadzone w r. 1958 i 1959). Maszynopis w zbiorach Archiwum ZBnWWiM OBN w Olsztynie.

¹⁴ Por. D. Malewska, Z zagadnień więzi społecznej na wsi warmińskiej. Warszawa 1950. Maszynopis w zbiorach Archiwum ZBnWWiM OBN w Olsztynie; L. M. Szwegrub, Zagadnienie polskiej świadomości narodowej...; A. Szyfer, Przemiany społeczno-kulturowe..., I. Tokarczuk, Warmia. „Tygodnik Powszechny” 1985, nr 9.

¹⁵ Por. B. Kurowski, Śladami bosych stóp. „Warmia i Mazury” 1957, nr 3, 4, 5; K. Żygulski, Repatrianci na Ziemiach Zachodnich. Studium socjologiczne. Poznań 1962.

wał zarówno w ośrodkach, gdzie Ukraińcy i Łemkowie stanowili większe skupiska jak i tam, gdzie żyli w innym otoczeniu¹⁶.

Tworzeniu się nowych więzi społecznych wśród ogółu ludności Warmii i Mazur w pierwszym okresie nie sprzyjała ogólna atmosfera „tymczasowości i prowizoryczności”. W sierpniu 1945 r. ustalona została ostatecznie północna granica między Polską a ZSRR, do 1946 r. istniał okręg a nie województwo mazurskie (olsztyńskie), ludność rodzima otrzymywała „tymczasowe” zaświadczenia o przynależności do narodu polskiego, a osadnicy — „prowizoryczne” potwierdzenia własności gospodarstw i budynków. Pierwsze akty notarialne pojawiły się w 1955 r., a pełne zrównanie praw własności z rolnikami innych regionów kraju nastąpiło dopiero w 1957 r. Istotnym czynnikiem destabilizującym były zjawiska okresu „zimnej wojny”, kiedy to różne siły podawały w wątpliwość trwałość polskich granic na zachodzie i północy. Innym symptomem tamtego czasu były liczne negatywne uprzedzenia i stereotypy, którymi poszczególne grupy wzajemnie się charakteryzowały („Szwaby”, „Niemcy”, „Luteraki” — o Warmiakach i Mazurach; „Bose Antki”, „Centralaki”, „Złodzieje” — o osadnikach z Polski centralnej; „Ruski”, „Parsiuki”, „Zabugole” — o repatriantach z ZSRR; „Ukraińcy”, „Chachły”, „Kacapy” — o ludności ukraińskiej).

Pomimo tych negatywnych czynników, również w pierwszym okresie dochodziło do przełamywania antagonizmów i uprzedzeń, a co za tym idzie — do tworzenia przesłanek dla kształtowania się nowych więzi społecznych. Wspólna praca, wspólna dążność do urządzenia sobie życia, jednakowy lub zbliżony stosunek do znanych powszechnie instytucji, takich jak szkoła czy kościół, wspólne realizowanie zadań związanych z usuwaniem zniszczeń wojennych — oto podstawy wzajemnego zbliżania się ludzi. Następował stopniowy zanik różnicowania regionalnego wśród młodego pokolenia, stale wzrastała liczba małżeństw mieszanych, a w większych miastach, szczególnie w Olsztynie, ukształtowała się zwarta społeczność lokalna¹⁷.

Wraz z upływem lat, wobec ogólnie postępującej stabilizacji wewnątrz kraju oraz na arenie międzynarodowej, również na Warmii i Mazurach rozwijał się proces stabilizacji i integracji społeczności lokalnych. Tym samym zaistniały warunki dla pogłębiania nowych więzi społecznych, które wypierały dawne więzi wewnątrzgrupowe. Ten trwały proces, charakterystyczny dla drugiego okresu kształtowania się nowych więzi społecznych na Warmii i Mazurach, objął prawie wszystkie grupy ludności¹⁸ i przebiegał ze zmienną dynamiką i natężeniem na następujących płaszczyznach:

¹⁶ Por. M. Winnicki, *Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim*. Olsztyn 1965; A. Kwilecki, *Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji*. Warszawa 1974.

¹⁷ Por. J. Zabłocki, *Proces adaptacji i integracji społecznej mieszkańców Braniewa w latach 1945-1964*. Braniewo 1965. Maszynopis w zbiorach Archiwum ZBnWWiM OBN w Olsztynie; L. Sołtoma, *Ziemia olsztyńska i procesy integracyjne w świadomości (ocenie) nauczycieli szkół podstawowych woj. olsztyńskiego*. Maszynopis w zbiorach Archiwum ZBnWWiM OBN w Olsztynie.

¹⁸ Por. A. Szyfer, *Przemiany społeczno-kulturowe...*; A. Sakson, *Pro-*

1) kulturowo-językowej polegającej na internalizacji przez ogół mieszkańców Warmii i Mazur wzorów i języka ogólnopolskiego; ten naturalny proces społeczny realizuje się głównie poprzez szkołę, instytucje oświatowe, prasę, radio, telewizję i inne środki masowej komunikacji, Kościół i jego instytucje oraz przez więzi sąsiedzkie, zawodowe i międzypokoleniowe;

2) strukturalno-instytucjonalnej, tj. na płaszczyźnie tworzenia wspólnych grup pierwotnych, jak np. grup interesu i nacisku czy też organizacji społecznych i politycznych, wspólnego wypełniania szeregu ról społecznych i zawodowych charakterystycznych dla społeczeństwa globalnego;

3) małżeńskiej, wyrażającej się w licznych małżeństwach zawieranych przez przedstawicieli różnych grup oraz w wychowywaniu dzieci w nowym, wspólnym duchu;

4) osobowościowej, polegającej na eliminowaniu wzajemnych uprzedzeń i stereotypów międzygrupowych oraz na braku poczucia odrębności lub drugorzędności w społeczeństwie;

5) identyfikacyjno-obywatelskiej, wyrażającej się w pełnym poczuciu przynależności do narodu i państwa polskiego.

Zasadnicze znaczenie dla kształtowania się nowych więzi społecznych ma stale rosnąca liczba osób urodzonych na Warmii i Mazurach, dla których antagonizmy i uprzedzenia ich rodziców i dziadków są często czymś odległym i niezrozumiałym. Dla poważnej części młodej generacji więź lokalna, regionalna i narodowa jest czymś tak naturalnym, jak dla mieszkańców innych regionów Polski.

Obok tych elementów pozytywnie wpływających na intensyfikację nowych więzi społecznych na Warmii i Mazurach, istnieje nadal szereg czynników hamujących ten proces, powodujących dezintegrację społeczności lokalnych¹⁹. Najistotniejszym z nich jest emigracja ludności rodzi-

blemy stabilizacji społecznej ludności rodzimej Mazur. W: Roczniki Socjologii Wsi (w druku); T. Romanowska, Przemiany kulturowe wśród osadników z Wileńszczyzny. W: Problemy społeczno-ekonomiczne Polski Północnej. Olsztyn 1981; Przemiany wsi na Ziemiach Zachodnich i Północnych w okresie XXV-lecia Polski Ludowej na przykładzie Warmii i Mazur. Olsztyn 1970; Współczesne przemiany wsi olsztyńskiej. Olsztyn 1973; Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w woj. olsztyńskim. Olsztyn 1974; Społeczność lokalna i jej przemiany. Olsztyn 1980; A. Szyfer, Społeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu. Olsztyn 1982.

¹⁹ Prof. Wojciech Wrzesiński w liście skierowanym do autora niniejszego artykułu w 1981 r. pisał m. in.: „Przyjęta przed wieloma laty propagandowa teza o dokonanym procesie integracji społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych, sformułowana dla bieżących potrzeb politycznych, zamazywała istotę procesów społecznych zachodzących i w Olsztyńskim, przenikała nawet do prac naukowych, nie mogła jednak zmienić rzeczywistego układu stosunków między różnymi grupami ludności. Ciężka na rozwiązywaniu różnorodnych spraw ludności rodzimej, powodowała, że obraz kreślony przez propagandę [...] tak mocno odbiegał od rzeczywistości”. A. Sakson, *Mazurska rewindykacja*. „Warmia i Mazury” 1981, nr 12.

mej za Odrę. Ogółem od 1950 r. z Polski do RFN wyjechało około 105 tys. Mazurów i Warmiaków. Jeśli w pierwszej wielkiej fali emigracji z lat 1956 - 1958 uczestniczyła głównie ludność mazurska, to w ramach tzw. akcji łączenia rodzin z lat 1976 - 1983 wyjeżdżali przede wszystkim Warmiacy, wywodzący się nieraz z miejscowości, które w przeszłości stanowiły ostoję polskości. Z liczby około 80 tys. Mazurów i 40 tys. Warmiaków, którzy po 1945 r. pozostali na ojczyściej ziemi, na której przez wieki trwali w swoście pojmwanej polskości, pozostało około 10 - 15 tys. Mazurów i około 10 tys. Warmiaków. Stanowią oni obecnie 30% mieszkańców b. województwa olsztyńskiego (wobec 18,50% w 1950 r.)²⁰. Fakt ten spowodował rozpad znacznie już rozproszonej społeczności Mazurów i Warmiaków oraz dezintegrację i rozbiecie zwartych dotychczas społeczności lokalnych grupujących ludność rodzimą, a w skrajnych przypadkach, w mniejszych wsiach, do ich zaniku²¹.

Innym czynnikiem negatywnym jest także trwający przez szereg lat — z różnym natężeniem — odpływ osadników z Polski centralnej do ich dawnych siedzib. Powoduje to niekiedy — w połączeniu z brakiem następców w gospodarstwach starszych rolników oraz zmienną polityką rolną — rozpad całych wsi. Podobne tendencje występują także wśród ludności ukraińskiej. W okresie burzliwych wydarzeń 1981 r. ponownie — w niektórych społecznościach lokalnych — z całą ostrością wydatniły się konflikty międzygrupowe, odżyły dawne stereotypy, a to głównie za sprawą bezprawnych zaborów kościołów ewangelickich (w Szestnie, Ukcie i Nawiadach) przez ludność katolicką lub też na tle rywalizacji do władz lokalnych²². W okresie tym, podobnie jak w 1956 r.²³, reprezentanci ludności mazurskiej, warmińskiej i ukraińskiej podjęli szereg akcji rewindykacyjnych (m. in. powstanie Mazurskiego Zrzeszenia Kulturalnego), upominając się o odpowiednie prawa²⁴.

²⁰ Por. A. Sakson, *Zagadnienie liczebności polskiej ludności rodzimej Mazur.* „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (w druku), tenże, *Wyjazdy z Polski do RFN.* „Fakty” 1984, nr 23.

²¹ Por. A. Sakson, *Skutki społeczne procesu migracji ludności rodzimej Warmii i Mazur do RFN.* Olsztyn 1983. Maszynopis powielony; E. Konopko, *Przemiany ekonomiczno-społeczne na wsi olsztyńskiej na przykładzie gminy Gietrzwałd, ze szczególnym uwzględnieniem ruchów migracyjnych.* Olsztyn 1984. Maszynopis w Bibliotece Głównej ART w Olsztynie.

²² Por. A. Sakson, *Obrazki z Mazur.* W: *Kalendarz Ewangelicki na 1984 rok.* Warszawa 1983.

²³ Por. M. Dybowski, *Na tropach Smętka.* „Po Prostu” 1956, nr 26; W. Woroszyński, *Wokół olsztyńskiej katastrofy.* „Nowa Kultura” 1956, nr 42; W. Giełżyński, *Archipelag ludzi zagubionych.* „Dookoła Świata” 1956, nr 33; B. Wilamowski, *W dziesięciolecie — nieobecni. W obronie inteligencji miejscowego pochodzenia.* „Warmia i Mazury” 1956, nr 6.

²⁴ Por. Memorial Mazurskiego Zrzeszenia Kulturalnego. Olsztyn 1981. Maszynopis powielony; E. Kruk, *W kwestii Mazurów.* „Pomerania” nr 3, 1981. B. Wilamowski, *Tragedia mazurska.* „Sprawa Mazurska”. Dodatek specjalny do biuletynu „W Lewo”. Olsztyn 1981, nr 5-6; W. M. Leyk, A. Sakson, *Na tropach Mazurów.* „Tygodnik Powszechny” 1981, nr 37, tychże, *Nadal o Mazurach.* „Ty-

Silne tendencje dezintegracyjne wykazują też liczne społeczności pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (PPGR w województwie olsztyńskim posiadają najwięcej ziemi — około 35⁰/₀ (użytków rolnych), w których często dominują negatywne więzi osobowe²⁵. Z punktu widzenia utrwalania nowych więzi lokalnych i regionalnych wielce szkodliwa okazała się tendencja do zamykania szkół wiejskich w latach siedemdziesiątych oraz reforma administracyjna, likwidująca z trudem ukształtowaną strukturę województwa olsztyńskiego oraz jego powiatów. Spowodowało to, iż historyczny region Warmii i Mazur znajduje się obecnie w granicach pięciu województw (olsztyńskiego, suwalskiego, ostrołęckiego, ciechanowskiego i elbląskiego).

Procesy przemian więzi społecznych na Warmii i Mazurach posiadają zatem swoją specyfikę, ukazując jednocześnie złożoność tworzenia się tam nowego społeczeństwa, będącego integralną częścią narodu polskiego.

ANDRZEJ SAKSON

INTEGRACJA JĘZYKOWA NA ZIEMIACH ZACHODNICH

W ogólnym procesie integracji społeczno-kulturowej ludności województw zachodnich i północnych z resztą kraju rola integracji językowej była bardzo ważna i istotna. Zasługuje przeto na to, by poświęcić jej nieco uwagi.

Na wstępie chciałabym podkreślić, że termin „integracja” w odniesieniu do procesów językowych na Ziemiach Zachodnich w rozumieniu językoznawców nie oznacza — jak by się mogło wydawać — scalania się lub mieszania się gwary z językiem ogólnonarodowym. Uważa się, że jest to świadome wyzbywanie się gwary przez jednostkę, mniej lub bardziej konsekwentne i dokładne zastępowanie gwary przez — oceniany jako lepszy i szerzej przydatny — język ogólnopolski¹. Proces zanika-

godnik Powszechny” 1981, nr 49; A. Sakson, *Kajkowe dole i niedole*. „Tygodnik Kulturalny” 1983, nr 21; tenże, *Polskość Warmii i Mazur, czyli rzecz o obrońcach jedynie słusznych racji*. „Fakty” 1984, nr 36.

²⁵ Por. M. Mydlak, Uczestnictwo w kulturze i aktywność społeczna młodych pracowników PPGR. Warszawa—Olsztyn 1979. Maszynopis w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego; te same, *Srodowisko lokalne i wybrane rodzaje więzi społecznych występujących wśród pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej*. „Zeszyty Naukowe” ART w Olsztynie, Seria: Ekonomia, 1984, nr 14.

¹ Por. K. Dejna, *Główne problemy dialektologii polskiej*. Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Nauk. Łódz. Tow. Nauk. XXXII, 2, 1978, s. 8. O przydatności terminów „adaptacja” i „integracja” do badań językoznawczych pisał S. Rospond w artykule pt. *O integracji językowej w ogóle, a na Śląsku w szczególności*. „Studia Śląskie”, Seria nowa, t. XVIII, Opole 1970, s. 85.